

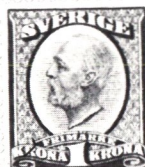
KUNGAPORTRÄTT PÅ SVENSKA FRIMÄRKEN 100 ÅR

Av Ulf G Johnsson

Ulf Johnsson är fil lic i konsthistoria vid Uppsala Universitet. Han kom till Statens konstmuseer, Nationalmuseum, 1959. Sedan 1973 är han föreståndare för avdelningen för slottssamlingar. Den omfattar bl a Statens porträttssamling på Gripsholms slott.

Inget statligt verk eller annan svensk myndighet uppmärksammar jubileer av de mest skiftande slag i tillnärmelsevis samma omfattning som Postverket gör. 1985 är det sålunda 100 år sedan man första gången i Sverige placerade bilden av landets regent på ett frimärke. Detta faktum ihågkommes inte med någon utgivning av ett speciellt frimärke men är anledningen till att dessa rader kommit till.

1885 var Oskar II:s tid och han hade då suttit på Sveriges – och Norges – tron i 13 år. Idén att ha en bild av monarken på frimärkena låg naturligtvis ganska nära till hands, det handlar ju om officiella värdesymboler på samma sätt som sedlar och mynt, och i varje fall ifråga om mynten har dessa ända sedan antiken brukat försees med en bild av landets härskare som garant för betalningsmedlets värde. Det är också som ett porträtt av en romersk kejsare på en brakteat eller kanske hellre som ett marmorhuvud i profil av Marcus Aurelius vi möter kung Oskar på dessa första frimärken. Bilden av honom är också mycket lik den som samtidigt förekom på en-kronorna.

Frimärken med Oskar II:s porträtt gavs första gången ut 1885 i boktryck i valören 10 öre. Senare, från 1891, i koppartryck i olika öres-valörer i enfärgstryck och i valören 1 kr tryckt i två färger.

*Enkrona från 1880-talet.
Foto N Lagergren*

Inramningen är en strängt likformig kartusch och symmetrikravet präglar också texten – SVERIGE centrerat i överkanten, men än mer gäller det siffran 10 som både föregås och efterföljs av ordet ÖRE. Denna litet torftiga utformning, som ju ofta hänger samman med officiella tryck, fortsatte sedan länge att dominera frimärkena med kungens bild. Den heroiska nakenheten som är antydd på 1885 års upplaga försvann dock och i början av 90-talet antyds att kungen är iförd den sjöofficersuniform man gärna förknippar honom med från de många avbildningarna ifrån hans sejourer på Drott.

Inramningen förblev i stort sett densamma Oskar II:s regeringstid ut, och det är naturligtvis praktiskt med en viss likformighet så att märkena blir lättare att känna igen. Kravet på igenkännlighet har emellertid också haft en annan och tråkigare konsekvens: I förlitan på att fotografen garanterar största möjliga likhet har utformarna av kungafrimärkena i alltför hög grad använt sig av fotografiska avbildningar av modellerna som förlagor. Framärkenas utseende var därför länge mest en fråga om grafisk formgivning där text och inramning tecknats, men där porträttet består av ett i den övriga förlagan inklippt fotografi.

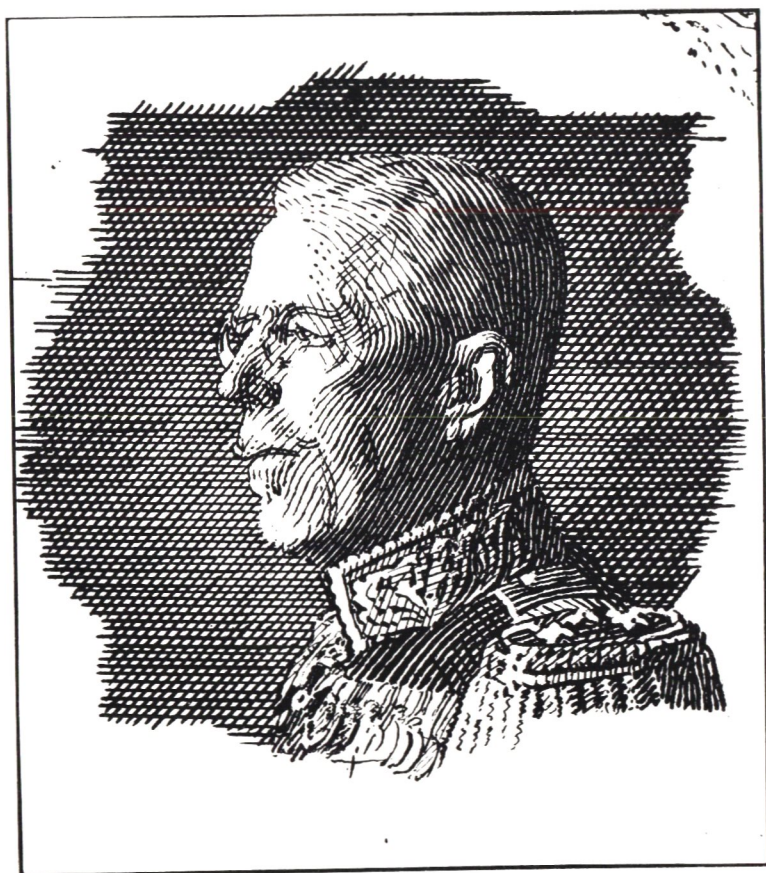

*Förlagan till frimärken med Gustav V:s porträtt.
Foto av Gösta Florman, ram och komposition av Olle Hjortzberg.*

*Frimärket Gustav V i medaljong graverades av Ferdinand Schirn-
böck. Det utkom i olika valörer från 5 öre till 5 kr från 1910 till
1919.*

Det gäller också de första frimärkena med Gustav V, som blev kung 1907. Fotografiet fick en ny ram, tecknad av en av den tidens mest ansedda konstnärer vad gällde dekorativa uppgifter, Olle Hjortzberg. Förutom att han i förhållande till Oskar II-märkena låtit SVERIGE och valörsiffrorna byta plats frångick han den ifråga om myntbilder och porträttmedaljonger klassiska profilframställningen och lät kungen istället titta rakt ut mot betraktaren, vilket ger en mindre lyckad tittskåpseffekt.

Emil Östermans kungaporträtt.

Gustav V profil vänster graverades av Max Mirowsky. Det gavs ut i många valörer och färger från 1921–1936.

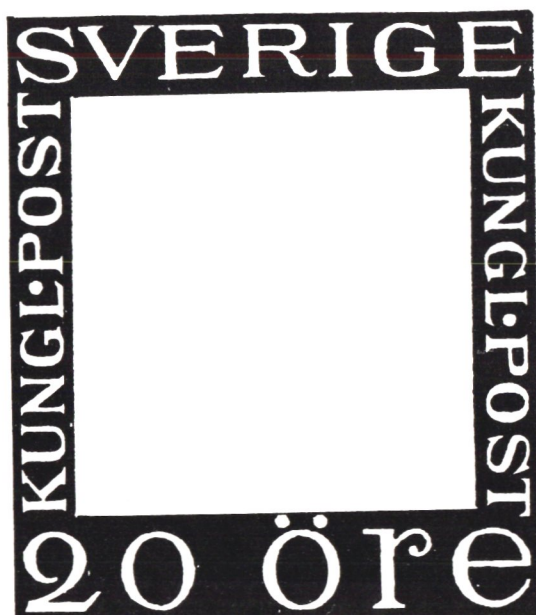

Första gången man använt sig av en förlaga som inte går tillbaka på fotografi tycks vara 1921 för ett 15-öresmärke med Gustav V i halvprofil och iförd generalsuniform. Här är förlagan nämligen utförd av Emil Österman, som var en av Gustav V ofta utnyttjad porträttmålare och som gjorde många repliker av ett bröstbilsporträtt av kungen i uniform och halvt vänd åt vänster som på frimärket. Denna förlaga har sedan begagnats gång på gång under hela 20-talet och först i samband med kungens 80-årsdag 1938 kom en ny bild, och då har man återgått till fotoförlaga. Detta kan delvis förklaras av att Österman som dog 1927 inte fick någon efterträdare som halvofficiell hovmålare, en position som han en bit in på vårt århundrade i någon mån övertagit efter Anders Zorn och vars stilistiske arvtagare han ju också var.

Detta kungafrimärke från 1921, som formgivits av Hjortzberg, är det första där texten – SVERIGE upptill, valörangivelsen nertill samt KUNGL. POST till höger och till vänster – bildar ram kring porträttbilden. Det är ett lyckat grepp eftersom han därigenom uppnår ett samspel mellan bild och text och det mått av stilisering i hela kompositionen som i det här sammanhanget måste betraktas som eftersträvaransvärt. Han hade prövat idén med text som ram några år tidigare i jubileumsfrimärket med anledning av 300-årsminnet av postföringen Stockholm-Hamburg 1620.

Ett mindre lyckat kungafrimärke utformat av Axel Törneman gavs ut 1920. Porträttbilden går även här tillbaka på ett fotografi med i stort sett samma frontala aspekt som det första frimärket med Gustav V. Kungens ansikte har här skjutits ganska långt åt sidan förmodligen för att åstadkomma en okonventionell lösning och för att bereda utrymme för text. På den sålunda uppkomna tomma ytan till höger har valörsiffrorna tecknats men på ett så fatalt sätt att 1:an snarast tycks upphängd i Gustav V:s något utstående öra.

Hjortzberg begagnade Österman som förlaga för ytterligare två märken under 20-talet, det ena med anledning av VIII Världspostkongressen 1924, det andra uppmärksammande kungens 70-årsdag 1928. Det förstnämnda är det klart bättre med bilden av kungen inom en strikt utformad klassiserande medaljong, men proportionssinnet har något svikit konstnären – huvudet är för stort och det blir ingen rymd kring det som på tex en porträttmedaljong av Sergel, en förebild som Hjortzberg måste ha haft i tankarna.

Överst förlagan till det första svenska jubileumsfrimärket som gavs ut 1920 till 300-årsminnet av den första regelbundna postförningen mellan Stockholm och Hamburg. Olle Hjortzberg har tecknat Gustav II Adolfs bild efter en bronsbyst av Georg Petel. Därunder ses Olle Hjortzbergs ram till frimärkena Gustav V profil vänster.

Axel Törnemans förlaga. Fotot troligen från Ateljé Gösta Florman.

*Det utgivna frimärket Gustav V en face graverades av
N G Burland, Ottawa, Canada.*

Frimärket till Världspostkongressen i Stockholm 1924 gavs ut i valörerna 1, 2 och 5 kr. Det graverades av Paul Wilcke. Frimärkena, i valörerna 5, 10, 15 och 25 öre till Gustav V:s 70-årsdag hade alla tillägg med 5 öre till förmån för cancerforskning. De graverades av Sven Ewert.

Einar Forseths förlaga till frimärke med anledning av Gustav V:s 40-årsjubileum som regent.

Märket till Gustav V:s 70-årsdag är illa komponerat och porträttet får trängas med texter, siffror och symboler som är utspridda över bildytan. Denna formgivning blev något av en mall för alla porträttfrimärken under lång tid framåt och det minst lyckade exemplet i raden är nog det som gjordes till kungens 40-årsjubileum som regent 1947. Ett av Einar Forseth väl tecknat profilporträtt av den då nära 90-årige monarken har på ett synnerligen okänsligt sätt komponerats ihop med namnchiffret, som sitter som en jättelik öronlapp, och precis framför näsan och ögat hänger en av riksvapnets tre kronor. Kronorna har förrangerats i rad ovanför varandra så att man förvånas över att skissen blivit godkänd av riksheraldikern.

Det är ganska vanligt att konstnärer blir litet spända inför uppgiften att porträttera särskilt prominenta personer. Det är kanske förklaringen till att det efter Österman, som ganska väl kände Gustav V, inte blev någon riktigt bra bild av kungen och att man istället valde att använda fotografier. Förhållandet blev ett annat när Gustav VI Adolf blev kung 1950 och de första märkena med hans bild kom ut följande år. Som förlaga användes en teckning gjord av den framför allt som porträttmålare kände David Tägtström. Gustav VI Adolf och Tägtström kände varandra väl och var umgängesvänner. Det märks också i porträttet som är tecknat med respekt för och uppskattning av modellen men utan all distansskapande vördnad och underdånighet. Huvudet komponerades också väl in på den givna ytan och typografin inskränktes till minsta möjliga. Porträttet visade sig mycket slitstarkt och kunde användas för en följd av frimärken de närmaste åren.

Frimärkena med Tägtströms porträtt i Mark Sylwans formgivning gavs ut i tre typer åren 1951–1971. Typ I och II graverades av Sven Ewert, typ III av Czeslaw Slania.

David Tägtströms porträtt av Gustav VI Adolf 1951.

GUSTAF VI ADOLF
1882 – 1962

FÖR SVENSK KULTUR

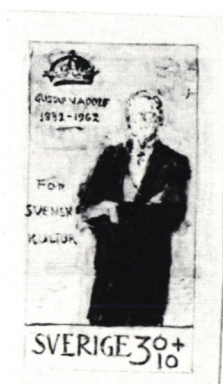
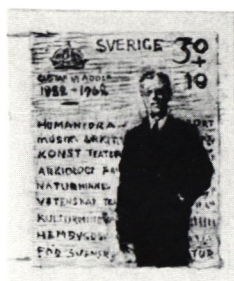
UNDERVISNING · BIBLIOTEK · MUSEER
VITTERHET · HISTORIA · ANTIKVITETER
SPRÅKVETENSKAP · FILOSOFI · DE FRIA
KONSTERNÄ · SKÅDESPELARKONST

MUSIK · ARKIV ·
NATURVETEN-
SKAP · MEDICIN

SVERIGE
20+10

Förlagan till utgåvan Gustav VI Adolf 80 år efter porträtt av Tägtström och formgivning av Eric Linné.

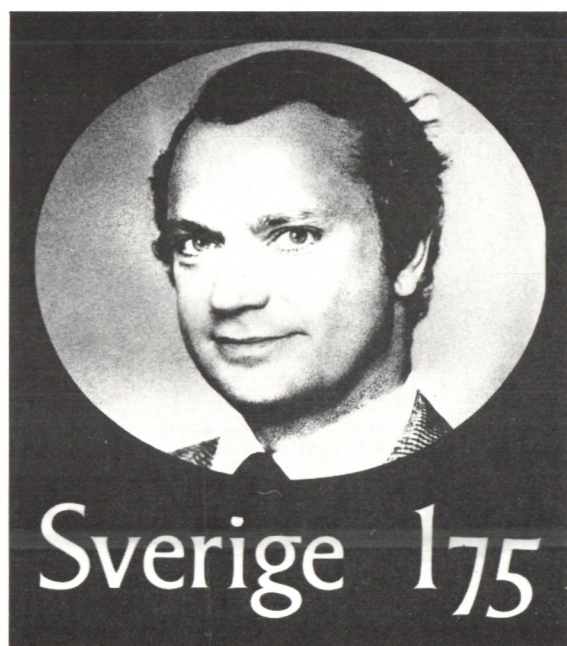
Några av Tägtströms skisser till frimärken till Gustav VI Adolfs 80-årsdag.

Till Gustav VI Adolfs 80-årsdag gjorde Tägtström en hel serie utkast till bilder för det speciella märke som skulle ges ut för kungens 80-årsfond för svensk kultur. Märket blev anmärkningsvärt bl a för dess markanta breddformat och för mängden av text som ännu är oöverträffad. Tyvärr valde man till sist en ganska konventionell framställning, om än med monarken för första gången i frimärkssammanhang i klart markerad civil dräkt. Skissmaterialet i Postmuseum visar nämligen att Tägtström hade tänkt sig att kungen skulle avbildas i olika aktiviteter och situationer, vilket visar på ett nytänkande som tio år senare bar frukt i det kombinationshäfte som kom till kungens 90-årsdag. Då hade man på nytt gått tillbaka till fotografiska förlagor, men de har tveklöst valts och använts på ett mycket välavvägt sätt och kungen avbildas där i tre olika situationer och funktioner.

*Flermotivhäfte utgivet till Gustav VI:s 90-årsdag.
Yngve Hellström, Ragnar Holmqvist och Rolf Pettersson har fotograferat kungen.*

För Carl XVI Gustafs del har väl ännu inte något riktigt lyckat frimärksporträtt producerats. De flesta som hittills tagits fram har haft fotografier som förlagor och varit oantastliga men trista. På märket från 1976 med anledning av giftermålet med Silvia Sommerlath är det alltför uppenbart att det är två olika fotografier som komponerats samman med resultatet att de båda kontrahenterna inte ser ut att höra ihop, vilket väl ändå inte var avsikten. Nästan komisk har formgivningen blivit av märket från 1980, föranlett av den nya successionsordningen, med en svävande krona som ser

Carl XVI Gustaf fotograferad av Lennart Nilsson, för frimärke utgivet 1974, och av Ulf Knöppel för frimärke som gavs ut 1981.

Lennart Nilsson fotograferade Carl XVI Gustaf och Silvia Sommerlath inför bröllopet.

Claes Lewenhaupt fotograferade kronprinsessan Victoria och Kung Carl XVI Gustaf inför utgåvan Ny tronföljd 1980.

ut som om den kanske en dag skall kunna hamna på kronprinsessans huvud— en ny version av *Nescit occasum* i betydelsen: Den vet inte på vem den faller.

Just år 1985, hundra år som sagt efter det att bilden av en svensk kung första gången hamnade på ett frimärke, ger Postverket ut ett nytt märke med den nuvarande kungen på. Glädjande nog har man denna gång återgått till tecknad förlaga. Den är utförd av konstnären John-Erik Franzén som borde vara särskilt väl lämpad för uppgiften eftersom han hela den gångna vintern och våren varit sysselsatt med att måla ett beställningsporträtt av den kungliga familjen. Han är således väl bekant med kungens utseende och har gett ansiktet det mått av allmän fasthet och emotionell obestämbarhet som är passande i ett sammanhang där den avbildade inte skall ge uttryck åt något som helst personligt engagemang utan endast har funktionen av representativ symbol. Med tanke på de många vackra och fantasifulla frimärken som annars görs i Sverige vill man ändå gärna hoppas att detta kungamärke inte skall bli normgivande för alltför lång tid framöver.

JOHN-ERIK FRANZÉN

CZ. SLANIA SC

John-Erik Franzéns kungaporträtt samt det utgivna frimärket, graverat av Czeslaw Slania.